

આવૃત્તિ ૨ છ
પ્રત ૧૧૦૦

પ્રકાશક
યજ્ઞેશ હ. શુક્લ
૪૩, કલ્યાણ બિઝનેસ, કાંદાવાડી,
મુંબઈ, ૪

(સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન)

એક રૂપિયે

મુદ્રક
પ્રભાચંદ્ર જયસંકર પાઠક
જગદીશ્વર પ્રેસ, ગીરગામ, ગાયવાડી.
મુંબઈ, ૪

અર્પણ

. હરિગીત .

જે હૃદય પ્રતિ નસનમ બધી ધસતી દિસે આ દેહની,
જે સિંધુ પ્રતિ સરિતા બધી રહે દોડતી અમ રનેહની,
તે નસ અને સરિતા અહીં એક જ પ્રવાહે સહુ મળે,
હો માત ભારત ! તુજ વિગે તે પુણ્યભાવે જઈ બળે !

મુજ ગાન ગાયાં સર્વે તે આ એક ગાને જો શમે,
જ્યમ લક્ષ તારકતેજ તો રવિતેજમાં જઈ આયમે.
ગાયાં ન ગાયાં ગાન તે પણ સર્વ તારાં છે તદા,
હો માત ભારત ! તુજ ચરણને સ્પર્શે તે ખીલે સદા !

મુજ મિષ્ટ મોંઘાં સ્વપ્ન તે ક્યમ અબળ વાણીમાં ભરું,
તુજ લાખઝરણી કીર્તિ તે ક્યમ એક જીભે ઉચ્ચરું ?
મુજ ગાનજીવન તેમ જીવનગાન તુજ ચરણે ધરું :
અર્પણ બધું તુજને જ તો અર્પણ અવરને શું કરું ?

પ્રસ્તાવના (બીજી આવૃત્તિની)

લગભગ વીસ વર્ષ પર પ્રકટ થયેલાં આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનો ઘણા સમયથી વિચાર હતો, કારણ કે છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિ ખલાસ થઈ ગઈ હતી. પણ કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોથી એ કામ લંઘાયા કરતું હતું. હવે કવિશ્રી ખખરદારે પોતાનો નિવાસ મદ્રાસથી બદલીને મુંબઈમાં કચેરો છે, અને તેથી, આ પ્રકાશનના કામમાં પણ કેટલીક સરળતા થઈ શકી છે.

દેશપ્રેમની ભાવના, પ્રજામાં હવે કેટલા ઉત્કટ પ્રમાણમાં જાગૃત થયેલી છે તે કહેવાની જરૂર નથી. એવે વખતે દેશપ્રેમની ભાવનાથી ભરેલાં ‘ભારતનો ટંકાર’ નાં કાવ્યો—ગીતો આપણી પ્રજાને સતત પ્રેરણા આપતાં રહેશે એવી આશા રાખવી અચ્ચાને નથી.

એક બાબતનો ખુલાસો કરવાનું મને આવશ્યક લાગે છે. આ કાવ્યો પ્રથમ જ્યારે ઈ. સ. ૧૯૧૪-૧૫માં લખાયાં અને છપાયાં ત્યારે અસારના જેવી રાજકારણીય જાગૃતિ આવેલી ન હતી, અને મહાત્મા ગાંધીજીની અહિંસક અસહકાર, સવિનય કાનૂનભંગ અને સત્યાગ્રહની ચળવળ પણ શરૂ થયેલી ન હતી, છતાં આ કાવ્યોમાં નિર્લેખ દેશપ્રેમની ભાવના સાથે સત્ય અને અહિંસાના ગાંધીજીના સિદ્ધાંતોનો ધણોજ સુંદર મેળ થયેલો જણાશે. વળી જ્યારે આ કાવ્યો લખાયાં ત્યારે ગુજરાતી સાહિત્યમાં દેશપ્રેમની ભાવનાથી નીતરતાં કાવ્યો ઘણા જૂજ પ્રમાણમાં લખાયાં હતાં અને તેથી ‘ભારતનો ટંકાર’ ના પ્રકાશને નવીજ દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી હતી. અત્યારે પણ, એમાંની ભાવના આપણી જનતાને પ્રેરક સંદેશો આપતી રહેશે એમાં શંકા નથી.

કવિશ્રીનાં અનેક પુસ્તકોને ગુજરાતના રસિક વાચક વર્ગે અપનાવ્યાં છે તેમ આને પણ અપનાવશે એવી આશા રાખું છું.

૪૩, કલ્યાણ બિલ્ડીંગ નં. ૧,
કાંતાવાડી, મુંબઈ, ૪
ચૈત્રી પૂર્ણિમા, ૧૯૯૫

યજ્ઞેશ હ. શુક્લ

પ્રસ્તાવના

(પહેલી આવૃત્તિની)

અમ હૃદય શૌર્ય-અંગાર નથી હોલાયો.

સમયે દાવાનળ સમે ઉલટશે ચાલો !

માતાનો ધમ્મની હેઠ અમે ધૂમીશું,

જયજય જયજય જયકાર રણે મળવીશું !

એ આશ અમારી જયગીતે ને જયડંકાએ જડી જડી,

જયડંકાએ જડી જડી !

ભારતભૂમિના શરપુત્ર તે સદા ન રહીશું રડી રડી !”—

(“પ્રકાશિકા”માંના ‘ભારતભૂમિનું જયગીત’ એ કાવ્યમાંથી, પૃષ્ઠ ૭૦)

લગભગ અગ્રાર વર્ષ ઉપર છપાયેલા કાવ્યમાંની આ ભવિષ્યવાણી ખરી પડવાનો સમય આટલો જલદી આવશે, એમ કોઈ પણ ધારતું નહોતું; પણ ભારતના વીરપુત્રો ઇિટનની ધમ્મ હેઠે ભરદુનિયાના મહાયુદ્ધમાં ધૂમ્મા છે અને શત્રુનો પરાજય કરીને જયગીત વગાડતા ભારતને દ્વારે પાછા ફર્યા છે, તે જોઈને કિમા ભારતવાસીનું હૃદય આનંદ અને ગર્વથી પ્રકુલિત નહીં થશે ? શૌર્યનાં ખીજ તો મનુષ્યમાત્રમાં હોય છે, પણ સમયા-તુકૂળ વાસુ વાતાં જ જેમ વૃક્ષ પર અંકુરો ફૂટીને ફૂલ અને ફળ તે પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ પ્રસંગ આવતાં ભારતના પ્રજાજનનું શૌર્ય પણ ધૂણી ઊઠ્યું છે, અને યોગ્ય તક અને ઉત્તેજન મળે તો ભારતનું શૌર્ય પણ જગતના ખીજ પ્રજા-જનના કરતાં કાંઈ ખાણું જાય તેવું નથી, એ વાત પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થઈ છે. જગ્યા ત્યાંથી પ્રભાત, તેમ ભારતનો આત્મા જાગ્યો છે, અને એ જાગતાં જે પ્રભાત ઊઠ્યું છે તેનો પ્રકાશ હવે પળપળ વધતો જ જશે, એવી પ્રત્યેક ભારતવાસીની દૃઢ અદ્દા છે.

ધર્મભક્તિ અને દેશભક્તિ એ માનવજાતિના ઇતિહાસના મુખ્ય અંશો છે, અને એ ઇતિહાસમા નોંધાયેલા અનેક પરિવર્તનોનું મૂળ પણ એ જ એ અંશોમાંથી જડી આવે છે. જો કે તમામ જગત એક જ પ્રભુનું કુટુંબ છે, છતાં દેશકાળાનુસાર જુદી જુદી પ્રજાઓ બધાતા તે તે પ્રજાઓના વિશિષ્ટ લક્ષણોથી પ્રત્યેકનું વ્યક્તિત્વ ગણાય છે, અને જેમ પ્રત્યેક જીવ પોતાના જીવનના રક્ષણ માટે સતત મથન કરે છે તેમ પ્રત્યેક પ્રજા પણ પોતાનું સમુદાયજીવન ટકાવવા અને તેને સમર્થ કરવા મથે છે આ મથન પણ પ્રભુના પ્રેમઝરણુમા વહેવા માટે આવશ્યક છે, કારણ કે જેમ વ્યક્તિનો આત્મા ઉચ્ચગતિ પ્રાપ્ત કરવા ધર્મબળને પરમાર્થ શોધે છે, તેમ સમષ્ટિનો આત્મા પણ ઉચ્ચ ચઢના એ જ સમગ્ર વ્યક્તિઓના સ્વાર્થસાગની માગણી કરે છે અને એની રીતે પ્રભુના સતત ધર્મનું રક્ષણ કરીને તે જગતને ઉપકારક બને છે. ધર્મભક્તિ વિના દેશભક્તિ કાંઈ કામ આવતી નથી અને ઉલટી તે હાનિકારક થાય છે, તેનું પ્રત્યક્ષ દષ્ટાંત હાલના મહાયુદ્ધમા પ્રખર દેશભક્તિ અને તમામ યુદ્ધસામગ્રી છતાં અતે જર્મનીનો જે પરાજય થયો છે, તેમા જો આવે છે.

સદ્ભાગ્યે ભારતપ્રજાના ઇતિહાસમા ધર્મભક્તિ પ્રથમથી જ આદિ-સ્થાન ભે છે, અને એ ધર્મભક્તિથી જ એ પ્રજાનું જીવન કાળના અનેક મારા છતાં હજી ટકી રહેવા પામ્યું છે. તડકાજાયા તો જગતના જીવના કાશમા વસા જ જાય છે, અને પ્રમાણ અને અધાર, જીવન અને મૃત્યુ, જાગૃતિ અને સુષુપ્તિ, એ દ્વંદ્વો પણ એ જ આકાશમા રમે છે. ભારતે અનેક તડકાજાયા જોયા છે, અને પોતાનો અધારપણમા પણ તે શુદ્ધ ધર્મને નહીં તો તેની સગળ જાયાને પણ વળગી રહીને તે પોતાનો શ્વાસ ટકાવી રાખી શક્યું છે પ્રભુકૃપાએ એ અધારપણ પણ હવે પૂરી થઈ છે અને પ્રકાશના આજ પગના બધે પાછા પડવા માગ્યા છે, ત્યાં એ જાયાને બંદને પાછી તીવ્ર ધર્મભક્તિ બધે સ્ફુગવા માડી છે, અને એ ધર્મભક્તિની સાથે

દેશભક્તિ પણ પુનઃ જાગવા લાગી છે. વીજળીના ચમકારાની પાછળ ગગા ડાટનો કડકિયા થાય છે, તેમ હાલના મહાયુદ્ધમાં થયેલા ધર્મોજ્યની પાછળ દેશભક્તિની ગર્જના દુનિયાની તમામ પ્રજાઓમાં જાગી ઊઠી છે, તે ભારતની ધર્મભક્તિવાળી પ્રજાના હૃદયમાં પણ એ જ દેશભક્તિનો કડકિયા થાય તેમાં નવાઈ નથી.

આ પુસ્તકમાંનાં કાવ્યોની પ્રેરણાનું મૂળ પણ એ જ વિચારોમાં રહેલું છે. ભારત અને ધ્રિટાનિયાનો સંબંધ પણ કંઈ કંઈ રાજસી અને તામસી વસ્તીઓના ઉકળાટ છતાં સાર્વિક ધર્મવિચારોને લીધે જ ઇશ્વરેન્દ્રિયાએ બંધાયેા હતો અને હજી તેથી જ તે ટકી રહ્યો છે. ભારતની જાડી સુધુષિ ધ્રિટાનિયાના દેશભક્તિ, સ્વાર્થત્યાગ, સ્વાતંત્ર્યસેવન અને સત્યનાય એ સમર્થ ગુણોના સંસર્ગ અને દર્શનથી જાડી ગઈ છે, અને એ જ ગુણોના પ્રકાશ પાછો વધારવા તે ઉત્સુક બન્યું છે. હાલના મહાયુદ્ધના પરિણામે આખી દુનિયામાં ચળવળ ઊભી થઈ છે, અને સત્ય તથા ન્યાયનાં અચળ સૂત્રો આગળ ધરીને નાની મોટી પ્રજાઓ પોતાના પ્રજાત્વના હક્કની માગણી કરે છે અને તે માગણી મહારાજ્યોએ સ્વીકારી પણ છે. એ મહાયુદ્ધમાં ભારત પોતાના અડગ ધર્મથી પોતાના સમ્રાટ પતિને પડખે રહીને અનેક વીરપુત્રો અને અદ્ભુત ધનનો ભોગ આપીને કૃતાર્થ થયું છે. એ મહાયુદ્ધમાં સામેલ થઈને ધર્મનું તથા પોતાનું રક્ષણ કરવા ધ્રિટાનિયાએ ભારતને આવાહન દીધું અને ભારતે તે આનંદથી સ્વીકાર્યું; અને ભારતનો એ મહાપ્રયત્ન એ યુદ્ધનો અંત જલદી લાવવામાં કેટલો સહાયબૂત થયો એ સર્વ વાત તો હવે જગપ્રસિદ્ધ છે.

આ ગ્રંથમાંનાં કાવ્યોનો ઉદ્દેશ એ જ આવાહનકાળે થયો હતો. જગતના આ પરિવર્તનકાળે દેશેદેશના કવિઓનાં હૃદય ધધણી ઊઠ્યાં છે, તે ભારતના કવિઓનાં દિલ પણ ડોલાયમાન થાય તે સ્વાભાવિક જ છે. હતભાએ ભારતમાં હમણાં સુધી ‘દેશભક્તિ’ એ ‘રાજદ્રોહ’નો જ

પર્યાય છે એવી સમજ કેટલાક અમલદારવર્ગમાં હતી, અને તેથી પ્રજાના આત્માને ઘણી રીતે કચરાવું અને મુઝાવું પડતું હતું. પણ બ્રિટિશ મહાજને ભારતની પ્રજાનું વ્યક્તિત્વ હવે માન્ય રાખ્યું છે અને તેને પોતાની આંતર-વ્યવસ્થાના હક્ક સંપૂર્ણપણે મેળવવાને માર્ગે ચઢાવ્યું છે, તો આશા છે કે ઉપલી ગેરસમજ હવે વધુવાર ટકવા પામશે નહીં. ધર્મયુક્ત દેશભક્તિના પોષણથી જ ભારતની સત્ય ઉન્નતિ સત્વર ચવા પામશે, અને ભારતની ઉન્નતિમાં જ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની મહત્તા અને સક્ષામતી છે. ભારત અને બ્રિટાનિયાને જગતમાં હવે સાથે સાથે ઊભવું છે, અને એ સંબંધ ટકાવવા અને વધારવા પરસ્પર પ્રેમ, વિશ્વાસ અને સહનશીલતા રાખવાં જોઈએ. સંબંધીને સાથે રાખવામાં, તેને સ્વશક્તિથી ચાલવા દેવામાં અને સામાન્ય લય વેળાએ તે આંતરબળથી એકસરખો ખડો યર્ધ શકે તેમ કરવામાં જે લાભ અને નિર્ભયતા છે, તે તેને નિર્બળ અને પરતંત્ર કરીને મને-કમને પાછળ ધસડવામાં નથી. સ્વાશ્રય એ ઉન્નતિનું મૂળ છે; અને મોટાની મહત્તા નાનાનું નાનપણ જળવી રાખવામાં નહીં પણ તેને સ્વાશ્રયી કરીને મહત્તાને માર્ગે ચઢાવવામાં છે.

જીવન એ સતત યુદ્ધ છે, તો એ જીવનને ટકાવવા અને જયવંત કરવા શૂરાતનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. કળાના નવે રસમાં એથી જ વીર-રસનું પ્રાધાન્ય મનાયું છે. મનુષ્યહૃદયના ઉત્તમવસ્તુ ભાવો-સ્વાર્થત્યાગ અને સ્વભોગ-એ રસમાં પૂરા ખીલી નીકળે છે, અને એ જ ગુણો ધર્મભક્તિ અને દેશભક્તિના અચળ સ્થંભો છે. ગુર્જરસાહિત્યને મંદિરે દેશભક્તિનાં પુષ્પો ગતકાળમાં સારી પેઢે ચઢ્યા છે, અને તેમાં વીરબંધુ કવિ નર્મદનો ઉપહાર સખળ અને પ્રધાન છે. એમની પછી ડૉ. હરિલાલ ધ્રુવે એ જ મંદિરની ધંદા ઊછળતા વીરનાદે વગાડી છે. એ મંદિરના સર્વ પૂજારીઓને ભારતનાં ગાન કરુણરસમાં જ પ્રથમ કરવા પડ્યાં છે, પણ કરુણરસમાંથી આત્મભાવ યતાં વીરરસ સ્વાભાવિકપણે જન્મે છે. આ પુસ્તકમાંનાં કાવ્યોનો

પ્રવાહ પણ એવી જ રીતે વહો છે. જેવાં તેવાં પણ અંતરની સ્વયં અને સમળ ભિંમિધી ચૂંટાયેલાં આ કાવ્યપુષ્પોનો ઉપકાર હું ગુર્જરસાહસદેવીને ચરણે ધરું છું, અને એ ધરવામાં જ જે આનંદ અને સંતોષ મને પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં જ હું મારું અહોભાગ્ય સમજું છું. ગુર્જરશંકુઓને તેમના નવ-જીવનમાં આ કાવ્યો કાંઈ પણ પ્રેરણારૂપ થશે તો તેમાં જ એ કાવ્યોનો હેતુ સફળ થયેલો ગણાયો. એક લેખક એવી વધુ શી આશા રાખી શકે ?

હાઇકોર્ટનો સામે,
મદ્રાસ, ૫-૧-૧૯૧૯

}

અરદેશર ફરામજી ખબરદાર

અનુક્રમણિકા

	૫૪
અપેલુકાવ્ય	૭
પ્રસ્તાવના (બીજી આવૃત્તિની)	૯
પ્રસ્તાવના (પહેલી આવૃત્તિની)	૧૦-૧૪

૨૧મ—

૨૧મ	૩
------------	---

મનન—

સ્થિતિદર્પણ	૧૭
વિનિપાત	૨૧
નેણુમાં નીર ભરો છું	૨૨
અસ્ત	૨૩
રત્નહરણ	૨૫
પ્રપન્ન	૨૭
ઉદયના મંત્ર	૨૮

ગુંજન—

ભારતની પૂજા	૩૧
ભારતમાતાને ભૂલતો માં !	૩૫
અનન્ય ભારત	૩૭
ભારતમૈયાની હોરી	૪૦
પ્રકાશનાં પગલાં	૪૧
ભારતનો વિજયધ્વજ	૪૪
સ્વાર્પણ	૪૬

ગર્જન—

ભારતમાતા અને તેના કવિઓ	૫૧
ભારતી વીરું કૂચગીત	૫૩
ભારતનું નગારું	૫૫
શંખનાદ	૫૬
હોળીના ભડકા...	૫૮
વીરું સ્વરૂપસોધન	૫૯
શૂરવીરનાં રણસૂત્ર	૬૦
રણે વિદાય	૬૨
રણરસનાં રાસા	૬૩
નવજીવનનાં આવાહન	૬૬
શૈયેનાં સ્મરણ	૬૯
હે ભારતના હડવૈયા	૭૨

ભારતનો ટંકાર

૧

સ્વપ્ન

સ્વપ્ન

• પ્રતિધ્વનિકા ૭૬° •

(૧)

આજ બધે અંધાર વહી આ પથરાયો,
ઉર છાયો ;
તારા પલ્લુ સહુ જૂમાતા કંઈ પલકારી
નિશ સારી ;
આત્મ રંછો એકલ મુજ ઊંડું તમ માપી,
નલ વ્યાપી.

(૨)

સરતા ઊંડા પર્વતમાંથી ધ્વનિ આવે,
અમકાવે ;

* આ ૭૬ નવો રચ્યો છે. ૧-૩-૫ પંક્તિમાં ૨૨ માત્રા અને ૨-૪-૬ માં ૬ માત્રા છે. ૧-૫-૬-૧૩-૧૭ અને ૨૧ માત્રાએ તાલ છે. ૧૬ થી માત્રાએ યતિ છે. ૧૭-૧૮ માત્રા લઘુ જ નોંધએ તથા દરેક પંક્તિનો છેલ્લો અક્ષર શુરુ જ નોંધએ. ૨-૪-૬ પંક્તિઓમાં પલ્લુ ૧-૫ માત્રાએ તાલ છે. પ્રથમની એ માત્રા લઘુ નોંધએ તથા છેલ્લો અક્ષર શુરુ નોંધએ.

ભરતા લાખો કોતરમાં તે સુસવાટા
 ધુધવાટા ;
 ને અહિં પવન ભમી આથડતો મુજને તો
 કંઈ કહેતો.

(૩)

આખી રજનીમાં ન સુણ્યા મેં કવનિ એવા,
 ભય દેવા,
 હોય હજારો પગલાંના જ્યમ ધળકારા
 કંઈ ન્યારા
 દૂરથકી ધીમે અહિં વધતા ધમધમતા,
 મન દમતા.

(૪)

આકાશે કંઈ શાંતિ રહી છે લહુરાઈ,
 તમ છાઈ;
 બેઠ ઘડી જાય ને વાયે રસબહાણું
 દઈ બહાણું,
 ને રહેથે ઉકુ સાળુ ઉવાનો મુખ ઝોદી,
 નભ પોદી.

(૫)

પણ મુજ દિલ સમીપે નવહું કંઈ જામે
 ઇંક કામે :

ભૂત સમા અણુગણુ જનકેરા પડછાયા
 મનકાયા
 ધારી પવન સહિત આવે બહુ તરવરતા,
 સ્થળ ભરતા.

(૬)

એ પડછાયા રજની વીત્યે નહિ રહેશે
 દિનદેશે,
 ને એ ભૂતજનોની પ્રતિમા ઝલકારે
 નહિ ત્યારે:
 માત્ર કદી નિરખું ના નિરખું શમણામાં,
 બ્રમણામાં.

(૭)

ને મુજ આત્મ રહ્યો ઝળકી આ સહુ ભેઈ,
 શમ ખોઈ;
 ને તારા પણુ બૂમાતા આ ધળકારે
 પલકારે;
 ને આ પવન કુતુકે એ ભેવા ભટકંતો
 અટકંતો.

(૮)

ભણે આત્મ બધાના ભગી કંઈ પૂછે :
 ■ અહિ શું છે ?

“ ભૂતજનો ! છો કેાણ ? પધાર્યો સહુ ક્યાંથી,
નિશસાથી ?

ક્યાં ચાલ્યા ગલીરપટે આ, કંઈ જોલો,
ઉર જોલો ! ”—

(૬)

• રથુગીત હંદ * .

“ અમે ભારતના ગત વીરો,
ગત ભારતજયના ભૂત ;
રણરણ ધુમતા રહિયે સુમતા,
વનવનવાસી અબધૂત ;
શિખરે શિખરે, કુહરે કુહરે,
અમ શુદ્ધ પડી છે રાખ,
લડતાં પૂર
પડતાં શૂર,
જ્યારે શીશ ઉડાવ્યાં લાખ,
જ્યારે નીક વહી અમ રક્તતણી,
ને શીશ ઉડાવ્યાં લાખ !

* આ હંદ નવો રમ્યો છે. લોકજાતા વીરવસન્ધ જન્મવ મારે એ કેટલો અનુરૂપ થામે છે, તે તો એનો ધસારાબંધ વહેતો પ્રચલ આપોઆપ દર્શાવે છે.

(૧૦)

" અમે તો ભારતના વીરો :
 અમે લડ્યા હજારો જંગ ;
 અરિભય હરતા, જયજય કરતા,
 બહુ રણમાં રાખ્યો રંગ ;
 તનતન તણુખા, લોચન ભડકા,
 હૈયે મરદાની હામ ;
 ધુમતા ઘોર
 ઠારેઠાર,
 લઇને જીલે ભારતનામ,
 હાથે ધ્વજ પતાકા ઉડતી ત્યાં,
 ને જીલે ભારતનામ !

(૧૧)

" અમે ભારતના લડવૈયા,
 અમે સુલટ સિપાહી શૂર ;
 રણઘોંઘાટે જ્યાં નભ ફાટે,
 ત્યાં ગૂંઝ્યા રસભરપૂર ;
 સાગર ખેડ્યા, પર્વત ફેડ્યા,
 અમે જીત્યા દાનવ દેવ ;
 ફૂદી ઓમ,
 કસતા નેમ,

પાડ્યાં નલછપ્પરનાં નેવ,
પાડ્યાં કિણ્ણા કેટ અનેક કહ્લિક,
ને નલછપ્પરનાં નેવ.

(૧૨)

“ અમે મૂઆ ભારત કાળે,
અમે હીધા મોંઘા પ્રાણ ;
ભારત કાળે મરવું ઇાળે,
એ ગણી અમારી વહાણ !
તનદગ પડિયા અમ, ત્યાં ચડિયા
બાંધવ બીજા અમ વીર,
કધને પાગ,
આધમે ભાગ,
હીધાં કેસરિયાં સહુ ચીર ;
રણમાં કેસરિયાશું તન ગૂંઝ્યાં,
ને કેસરિયાં સહુ ચીર.

(૧૩)

“ ના હાક પડી કેા રણમાં,
ના બળડી કેા તરવાર,
બન્દુક ફરતી ન બની તરસી,
ના યુદ્ધતબો ટંકાર ;

ધમધમ કરતાં, રણ પદ ધરતાં,
 ન ધર્યાં દળ કેા ધુનભેર,—
 પણ અહિં રહેજ
 એ સહુએ જ
 અમને સૂતા જગવ્યા ફેર,
 મિટી ફરી અમારી ધુણવી અહિં,
 ને સૂતા જગવ્યા ફેર !

(૧૪)

“ ઘેરાયું પશ્ચિમ ઘનથી,
 કંઠ્યાં ધરણી આકાશ ;
 સહુ ધર્મ ઢળ્યા, દૈત્યો ઉછળ્યા,
 કરતા જગસત્યવિનાશ :
 ધૂળે ઝગડે ઘળડે ખખડે
 ભારતમાતાનાં દ્વાર,
 ભીઠે હૂર
 પાસે દૂર,
 આવે ભયના કંઈ ભણુકાર,
 આવે ચોગમ ઘોર અવાજ ઘણા,
 ને ભયના કંઈ ભણુકાર.

(૧૫)

“ અમે ભારતના મૃત વીરો :
 મૃત તોપણ ભારતપુત્ર !
 અહિં શેર સુણી ઊઠ્યા ધધણી,
 અમે ફરી સ્મર્યું અમ સૂત્ર :
 બાંધન તોડ્યાં, જગપટ ફેડ્યાં,
 દેવા માતાને હાથ,
 રક્ષણ કાળ
 જઇયે આજ
 પૂરા મૃત પુત્રો સહુ સાથ,
 ભારતના હવંત સુતો જૂએ,
 ને મૃત પુત્રો પણ સાથ ! ”—

(૧૬)

. દિવ્ય હંદ .

આવો, વીરો અમ પૂરા,
 આવો, બાંધવ અમ ખીર !
 તમ તીવ્ર પખાજ બનાવો,
 ડાલાવો તારકશીર ;
 પૂરા પૂરા સહુ આવો,
 ઉછળે જ્યાં દેવમમાજ :

ભારતમાતાને માટે

નહિ સૂતા રહે કેા આજ !

(૧૭)

આવો, બહાલા મૃત વીરો !

છે અમર તમારા પ્રાણ ;

ભારતહૃદયે ઉજ્જવલ તમ

છે થળથળમાંહિ નિશાન.

તમ કપિર વઘ્યાં છે સિંચવા

ભારતજીવન દિનરાત :

હા, વીર તમે મૂઆ કે

અહિ જીવે ભારતમાત !

(૧૮)

આકાશ જમાં દો વીંધી,

આ ફેાડી દો પાતાળ,

ખોળો પૃથ્વીનાં પોથાં,

ભાળો ખોલી ઉર કાળ :

ભારત જેવી પ્રિય માતા

છે જગમાં ખીજ કોઈ ?

તમ જન્મ થયો અહિ ધન્ય જ !—

મું દમ્મશું અમ તક ખોઈ ?

(૧૯)

નહિ, નહિ !—આ ઊઠ્યા આજે,
 અમ કુમ્ભર કસિયે તંગ ;
 અમ નસમાં ભારત વૂઠે છે,
 અમ રુધિરે ભારતરંગ !
 ભારત, ભારત ને ભારત
 ઉછળે અમ આસોત્ક્રાંધવાસ :
 વીરા ! ભારતપ્રેમીને
 ખતલાવે મરણવિલાસ !

(૨૦)

આવો પાછા, અમ વીરા !
 આઠિ ઊભા રહેા અમ સાથ :
 પદપદ તમ ધમધમ કડકે,
 ફરકે ભારતવિજય હાથ.
 તમ મત્ય અને તમ દૃઢતા,
 તમ શૌર્ય અને તમ પ્રેમ :
 વીરા ! અમને શીખાડો,
 તમે ધન્ય જ મૂઆ કેમ !—

(૨૧)

. પ્રતિધ્વનિકા ઇંદ .

ધીમે ધીમે રજની ંહેતી અહિં ચાલી
 થઈ ખાલી ;
 ધીમે ધીમે સૂતા મારી પલકારા
 સહુ તારા ;
 ને કાહિં પવન જઈ આરામ્યો મુખ થાકી
 નિશ આખી.

(૨૨)

ધીમે ધીમે સહુ ધળકારા રણ રેલી,
 અહિં ખેલી,
 દૂર જઈ અંધાર સમાતા કંઈ લાગે,
 દિન જાગે ;
 પણ તેના લણકારા વાગે મુજ કાને
 અભિમાને.

. (૨૩)

ધીમે ધીમે આંખ ઉધાની ઉઘડીને
 મુખ બીને
 રૂપેરી ચુમ્બન કરતી ત્યાં કુસુમોથી
 નલ મ્હોતી,

ને તેની કીકીનાં હાસ્ય જ અહિં છાયાં
મનચાહ્યાં.

(૨૪)

જેતાં જેતાં સહુ અંધારાં વિખરાયે,
કહિં જાયે :
ને આત્માની ઊંઘ જયે આ સહુ ઊઠી
રસ ખૂડી,
ને નવલુવનની લહરીઓ અહિં વાયે .
નવ આયે.

(૨૫) '

સ્વપ્ન ગયું ઊઠી, ને ધબકે ઉર મારું;
સણુ ધારું,
જ્યારે જ્યોતિ ઉઘડયે ત્યારે નવ રૂહેયે
તમ લેયે,
ને ભારતમાતા બર ઝળયે પ્રભુતેજે
શ્રમ સ્હેજે !

२

भूतल

સ્થિતિદર્પણ

. મણિ છંદ .

જગદુઃખ અનેક વહાં,
હસતાં મુખ કૈક થયાં ;
પણ આ અમ ભારતમાતલણાં
નવ આંસુ હણ્ય ગયાં.

૧

પણ જાય, કહો, કહિંથી ?
મુખ થાય અહો કહિંથી ?--
દિનરાત રહે અમ માત છતાં
ન પડ્યા ડગિયે અહિંથી !

૨

કંઈ દેશ વધ્યા જગમાં,
કંઈ લોક વધ્યા વગમાં :
પણ ના અમને હિલતાં ખુંચતી
જડ સાંકળ આ પગમાં !

૩

જડ સાંકળ હેમતણી,—
 મર મુંદર સોછા ઘણી :
 પણ ચર્મ હણે, શુભ કર્મ ખણે,
 નરના બનવું રમણી !

૪

સહુ શક્તિ કુપંથ વહી,
 મરદાઈ ન ઠાંધ રહી ;
 પરતંત્રપણે બહુ કાળ વસી
 નવ અંતરસિદ્ધિ લહી.

૫

અમ શસ્ત્ર ન અસ્ત્ર ન કો,
 નવ વસ્ત્ર રહ્યાં તન કો ;
 અમ રક્ષણ કાળ સદા સુણવો
 પરશસ્ત્રતણે રણકો !

૬

ધિક એ સુખ, નિર્ભયતા !
 ધિક એ પરશાંતિમતા !
 ધિક પ્રૌઢ વયે પણ બાળ સમી
 પરપાલવની મમતા !

૭

શિર પ્હાડ અનેક પડે,
 નભ ચોર બધે ગગડે ;
 પણ રાવણબંધુ સમી સહુને
 નવ આ અમ ભિંધ ઉઠે.

૮

ઉડશે કયમ એ જલદી?--
 ન બને ઉર જે, દરદી :
 મન ટેકે વિવેક ન એકે રહ્યો,
 ઉછળે તહિ રક્ત કદી ?

૬

નવ હાથ રહ્યા અમ શું ?
 શિર ધા નગણ્યા ખમશું ?
 પશુ કાયરશું જગઠેશ ખમી
 અમ જીવન નિર્ગમશું ?

૧૦

પ્રિય ખંધુ સુમંત અહો !
 નિજ અંતર ખંત અહો !
 જગ આજ પ્રભાત ખધે અજાતું
 નિજ આંગણ શું ન ચહો ?

૧૧

ગમતું તિમિરે પડવું ?
 ગમતું શિશુશું રડવું?--
 નહિ ! મદં બની પ્રિય માતપત્રી
 નવજીવન છે ઘડવું ।

૧૨

ન પ્રકાશ પ્રભાત વસે,
 ન પ્રકાશ જગે વિલસે :
 ઉઘટે જવ આંખ જ ઊંઘથકી
 તવ સત્ય પ્રકાશ થયો !

૧૩

તવ એક જ તે દક્ષમાં
 શમશે જગ લોચનમાં :
 જગને નિરખી નિજમાં પણ તે
 સુપ્રકાશ ભરે તનમાં !

૧૪

નયને નયને પ્રગટે,
 હૃદયે હૃદયે ઉલટે ;
 નવલયોતિ જ એ નવચેતનથી
 મૃત જીવનને લપટે.

૧૫

પ્રિય ! પુષ્પ, પશર્થ જ એ ;
 રસ, જીવન સાર્ય જ એ ;
 પ્રિય આંગણુ ભારતમાતૃતણાં
 ભરશે જગનાથ જયે !

૧૬

વિનિપાત

• રાગ-કાશી જલ્દો-તાલ દાદરા •

કંઈ રંગ જુઓ જશભંગતણા આ, રોજ ઘટે ઉરજ્યોતિ ;
જેમ પગે કચડાય જ મોતી, જિંદગી રહે પત ખોતી.—કંઈ.

રજપુત તે શું ગરજપુત બનીને રંડાવશે રજપુતાઈ ?
ઠાકરના સહુ ચાકર થઈ શું ઠાલી કરે ઠકરાઈ ?
રે ભાઈ, એવી બડાઈ શું રહોતી ?—કંઈ. ૧

ખમ્મા ખમ્મા કરી પાછળ દોડે દમમાં જે દિનભર રહેતા ;
માન મૂકીને સર્વ થયા તે ધમ્માધમ્મીમાં વહેતા ।
રે ભાઈ, રહી અમીરાઈ એ રાતી.—કંઈ. ૨

દેહ ને દેશનું માન રહ્યું નહિ, ગાન રહ્યું પરઆશે ;
ભૂમિપતિ જે સત્ય હતા તે ભૂમિ રતિમાં રાજાશે ?
રે ભાઈ, તમ સરસાઈ શું રહોતી ?—કંઈ. ૩

વીર પૂર્વજનાં પુત્ર ગણાશે આજ ફકીર હિયકારા ?
આત્મ રહ્યો, જૂની કીર્તિ રહી, ગોઠો, કાળ કરે હલકારા !
રે ભાઈ, ગઈ મરદાઈ લ્યો જોતી !—કંઈ. ૪

“ મારા તનમાં મનમાં ભર્યો છ... ” એ “ સોભાચંદ્રી ”
નારકમાંના ગાયનના લયમાં ફેરફાર સાથે.

નેણમાં નીર ભરો શું ?

• રાગ કાશી-તાલ દાદરો •

નેણમાં નીર ભરો શું, વીરા ! ખોયું છે આંખરતન હો !
ખાપદાદા તમ બહુબહુ કરતા જગતમાં જેની જતન હો,
બૂલા પડી તમે જમમાં લમાઈ, શરમાયું તે નરતન હો :
વીરા, ખોયું છે આંખરતન હો. ૧

પરકરમાં નિજ સર દઈ નાચ્યા, નચ્યા જ્યમ ધનગન હો ;
કીધી નહીં દરકાર પ્રથમ કંઈ, આજ જીઠે છે અગન હો :
વીરા, ખોયું છે આંખરતન હો. ૨

સંપ કીધો તમ શત્રુએ દેવે કરવા તમને પતન હો ;
હાય તમે નહિ એક રહ્યા ત્યમ, પ્રેમ ધર્યો નવ મન હો !
વીરા, ખોયું છે આંખરતન હો. ૩

નેણ ભરી ભરી નીર વહાળ્યે આવે નહિ ગત ધન હો ;
જીઠો, ઉઘોગ કરો શુભ ભેગે, માંડવો ઐક્યહવન હો !
વીરા, ખોયું છે આંખરતન હો. ૪

એ જ પ્રકારે મદન ઉજવાયે, વેરયે હાસ્ય વદન હો ;
ભુવનભુવનમાં જ્યોતિ રેલાયે, ગાયે કવિઓ કવન હો !
વીરા, માતનાં આંખરતન હો ! ૫

અસ્ત

• રાગ કાશી—તાલ દાદરા •

ધડધડ આંસુના ધોધે, રે બાપુ, રડજો જીવનભર હાવે !
રડજો જીવનભર હાવે, રે બાપુ, ગઈ તક પાછી શું આવે ?—

દિવસ ગયા તમ ગર્વેતણા ને સ્વપ્ન થયાં સહુ પૂરાં ;
કીર્તિનાં ફોટડાં લોંચ પડ્યાં સહુ, તુઝ્યાં બિરદ તમ શૂરાં ;
રે બાપુ, રડજો જીવનભર હાવે ! ૧

ફાકટનાં વીરે રક્ત વહાવ્યાં, ફાકટના લોગ દીધા ;
આખર તો કણુ પેર દળાયા ને ઝેરના ખ્યાલા પીધા :
રે બાપુ, રડજો જીવનભર હાવે ! ૨

જાત મિરાત ખેરાત કરી લીધી આ ફરજિયાત ફકીરી ;
હાથે દંડૂકા ને ભાળે ભભૂતી : સાધી સાધુતા શરીરી !
રે બાપુ, રડજો જીવનભર હાવે ! ૩

વીર્ય ને શ્રેયનાં પૃષ્ઠ બિડાયાં, બિડાઈ ભાગ્યની પોથી :
કેમ થશે ઉરચીરતી તમારી કર્મકથા કવિ કોથી ?
રે બાપુ, રડજો જીવનભર હાવે ! ૪

બંધુતા ગઈ તહિ અંધતા આવી, જિંદગીભર અંધારું :
 નાથ ઉઘાડો રે આંખ તમારી, નહિ તો ક્યાં મુખનું સવારું?
 રે જાપુ, રડજો જીવનભર હાવે ! ૫

કીર્તિમરણનાં આવાં ગીતો તમ રાજ સુણી શું સહેવું?
 મરદ બની તમે ગાજશો ત્યારે કોઈ કહે નહિ એવું :
 “રે જાપુ, રડજો જીવનભર હાવે !” ૬

રત્નહરણ

• લાવણી •

કોણ હુદ આંચો અહિ, વીરા ! કાળજ દીધું કોરી ?

કોણ અમારું અણમોલું તે રત્ન ગયો છે ચોરી ?

ગોરી સ્વતંત્રતા હો !— (ધ્રુવ)

હસતું ઘર અમ રહતું કીધું, રાન્ય બધું અહિ લાગે ;

કોણ ફરી વસતું તે કરશે તે જ પનોતા પાગે ?

ગોરી સ્વતંત્રતા હો !—કોણ૦ ૧

મંત્ર તંત્ર કંઈ કામ ન આંચ્યાં, શસ્ત્રો પડ્યાં નકામાં ;

છળછળકળથી કે પલકારે ગયો હરી એ રયામા :

ગોરી સ્વતંત્રતા હો !—કોણ૦ ૨

વનવન દૂંઢ્યાં પણ ન મળે કહિ, પડ્યાં વઢન સહુ હેઠાં :

મધુર સખી ! રે આપણુ વચ્ચે આ શાં જળરાં છેટાં ?

ગોરી સ્વતંત્રતા હો !—કોણ૦ ૩

કાળો કર હુર્સાગ્યતણે ક્યાં છેક હણ્ય છુપાવે ?

કિયા શોકવનમાં પૂરીને રાક્ષસ મધ્ય ઝુરાવે ?

ગોરી સ્વતંત્રતા હો !—કોણ૦ ૪

નરવાતરનાં જૂથ મળે ક્યાં, ક્યાં હૃદયમાન અમારો ?

અંગદ સેવક કેણુ બનીને દે સંદેશો ખ્યારો ?

ગોરી સ્વતંત્રતા હો !—કેણુ ૦ ૫

કેણુ પાજ બાંધી સાગર પર, નહિ કીધું તે કરશે ?

રત અમારું મળશે પાણું, તો જ હૃદય અમ કરશે !

ગોરી સ્વતંત્રતા હો !—કેણુ ૦ ૬

ક્યાં એ છે ત્યાં જનનું જીવન, નહિ ત્યાં મૃત્યુ જ સારું :

એ વિણ રામ અદલ ક્યાં રહેશે ? આંખ વિના અંધારું !

ગોરી સ્વતંત્રતા હો !—કેણુ ૦ ૭

પ્રયત્ન

• રાગ કાશી-તાલ દાદરો •

હાથ જોડી ના જોસો, રે ભાઈ, હાથ જોડી ના જોસો !-

કરવું હુરિને હાથ ખરું, પણ સાથ શું થમ નહિ લેશે ?
હાથ જોડીને જોસી જ રહેતાં, ખાશો જગતની ઠેશે :
રે ભાઈ, હાથ જોડી ના જોસો ! ૧

મેઘ વરસશે મૂશળધારે, તે શું જોઈ જ રહેશે ?
તન રંગડી જો ન ખેતર ખેડા, તો પછી પાક કે ખેશે ?
રે ભાઈ, હાથ જોડી ના જોસો ! ૨

કરશે ને હરશે તે ચરશે, ખાંખો ભૂખે મરે શો !
હરિ હરિ કરતાં આ હીનકશા ઠરી, એમાં શો અંદેશે ?
રે ભાઈ, હાથ જોડી ના જોસો ! ૩

સૂતેલા પણ સિંહતણે મુખ આવી શિકાર પડે શો ?
ફાળ ભરી તે કાર કરે તો જ કારી શકે ભૂખકલેશે :
રે ભાઈ, હાથ જોડી ના જોસો ! ૪

આ નથી, તે નથી, એમ કહી પણ કાયર થઈ નવ કહેશે !
સાધનથી પણ સાધ્ય છે મોટું : પાધરે યત્ન પ્રવેશે !
રે ભાઈ, હાથ જોડી ના જોસો ! ૫

યત્ને ચઢી જડી રેલ હકવશે, નહિ તો પડી સડી વહેશે :
વીર ! ઊઠો, પ્રભુ સાક્ષ થશે, આ સાધવો દિવ્ય સંદેશે !
રે ભાઈ, હાથ જોડી ના જોસો ! ૬

ઉદયના મંત્ર

• રાગ ગારો-તાલ ત્રિતાલ •

હે દેશીઓ! આવો રે, કંઈ કરિયે ઉદયના ઉપાય :
કરિયે ઉદયના ઉપાય,
હો, ધરિયે વિજયની ધ્વજા.—
આવો રે, કંઈ કરિયે ઉદયના ઉપાય.
હે દેશીઓ!

પરવશ છે પ્રાણ આ,
સર્વ રમશાન આ ;
કરવી ત્યાં ચેતનભર વહાય ;
આવો રે, કંઈ કરિયે ઉદયના ઉપાય.
હે દેશીઓ! ૧

અવનિ ને આભનાં
તીર્થો જે લાભનાં,
પ્રાણે પ્રાણે જ સેવાય :
આવો રે, કંઈ કરિયે ઉદયના ઉપાય.
હે દેશીઓ! ૨

સેવા ને સિદ્ધિના,
પ્રીતિની ઋદ્ધિના,
પણપણ તે મંત્રે પદાય :
આવો રે, કંઈ કરિયે ઉદયના ઉપાય.
હે દેશીઓ! ૩

୩

ଗୁଞ୍ଜନ

ભારતની પૂજા

. અભય ઇંદ* .

(૧)

કેણે ના તુજને યાદી,
ભારત, હો ભારત ?
કેણ રહ્યું યાદો વિણ આંહિ,
ભારત, મુજ માત ?
રત્ન ઉદર પાક્યાં કંઈ કેડ,
જગમાં ન મળે જેની જોડ,
પ્રાણતણા પૂર્યાં સહુ કેડ
જેણે દિનરાત :
તે તુજ જેવી મળશે ક્યાંહિ,
ભારત, મુજ માત ?

(૨)

ઠહાલી દેવોની ભૂમિ,
ભારત, હો ભારત,
નંદનવનશી દિવ્ય અમૂમી,
ભારત, મુજ માત ।

*આ ઇંદ નવો રચ્યો છે.

માનવબાહ્યતણા હિંડોળ
 ગૂંઘાબ્યા જેણે રસમેળ;
 જેની છાય વિષે ભૂગોળ
 સમજ્યો જગતાતઃ
 તે તુજં પાય સદા રહું ચૂમી,
 ભારત, મુજ માત !

(૩)

હો કહે તું સ્વપ્ને દૂભી,
 ભારત, હો ભારત,
 સ્થૂળ પ્રવૃત્તિ તબ્યે સ્થિર ઊભી,
 ભારત, મુજ માત !—
 પણ તું પ્રથમ જ પામી પાર,
 આત્મપ્રકાશ જ જગનો સારઃ
 કરવા દુનિયાનો ઉદ્ધાર
 પીડી નિજ જાત ;
 તે નશુણી જગ રહે તું દૂભી
 ભારત, મુજ માત ?

(૪)

આસ્થા છે તુજમાં ઊંડી,
 ભારત, હો ભારત :

તુજ પ્રીતિ જ અમ શુવનમૂડી,
ભારત, મુજ માત !

તું મારે, શુવાડે તું જ,
મુખદુખકેરી તું શુલકુજ :
અગવેા મરતાં અમ રાખપુંજ
તારી મ્હોલાત !—

એ ઢગ પર તુજ ધ્વજ રૂઢો ઊડી,
ભારત, મુજ માત !

(૫)

કીધુ મેં શું તુજ કાળે,
ભારત, હો ભારત ?
શું છે જે ન કરું હું આળે,
ભારત, મુજ માત ?
સો સામે લીડે જઈ એક,
જે આહિ રાખે તારો ટેક :
બુગબુગમાં લઉં જન્મ અનેક
કરવા તુજ ખ્યાત ;
જ્યાં તું ત્યાં પ્રભુ સત્ય વિરાળે,
ભારત, મુજ માત !

(૬)

સેવા કરિયે તો તારી,—

ભારત, હો ભારત,

તું જેણે સેવી જગ સારી,

ભારત, મુજ માત !

જીવન દૂંઠું, કાળ અનંત ;

ધર્મતણેા દુર્ધટ છે પંથ :

તો તુજ સેવામાં અમ અંત

આવેો રજિયાત !

શ્વાસ જલો જથ તુજ ઉચ્ચારી,

—હો પ્રભુની, દેવોની પ્યારી !—

ભારત, મુજ માત !

ભારતમાતાને ભૂલતો માં !

• રાગ કાશી-હોરી •

સુખદુખમાં, ઉજડ-ગરદીમાં,
વીરા ! તારી માતને ભૂલતો કદી માં !—(ધ્રુવ)

કીર્તિને કાળે જગત બધું પાળે, ગાણ જવાંમરદીમાં ;
પણ સ્મરજે તુજ માત અમર એ જ્યજ્ય ધન્ય ઘડીમાં !
વીરા ! તારી માતને ભૂલતો કદી માં ! ૧

સ્નેહીએ સંગે, વિવિધ પ્રીતરંગે, ખેલજે રસભરતીમાં ;
એ રસને પૂર પણ ઉર ધરજે માતૃતરસ ધરતીમાં !
વીરા ! તારી માતને ભૂલતો કદી માં ! ૨

સાંઝ સવારે કે અકળ અંધારે, કે ગરમી શરદીમાં ;
જ્યાં હો, વીરા ! ત્યાં હો મોંઘી એ માયા તુજ ચઢતીપડતીમાં !
વીરા ! તારી માતને ભૂલતો કદી માં ! ૩

શુભશુભ બિછાવે, વચંત વધાવે, એ તુજ મોજ બધીમાં,
માતને ઉર તુજ આશ રહે જ્યમ વૈધથકી દરદીમાં !
વીરા ! તારી માતને ભૂલતો કદી માં ! ૪

છો અરિ તુજ પર દુઃખ વરસાવે, ક્ષવે કદાપિ બદીમાં ;
માતૃમરણ તુજ દુઃખહરણ હો !-વહેશે સૌ કાળનદીમાં !

વીરા ! તારી માતને ભૂલતો કદી માં ! ૫

એક જ આત્મનું આંસુ વહવળે, એક જ શબ્દ વદી “મા !”
માતૃસેવાની એ ધન્ય અદલ પણ મળશે ન એક સદીમાં !

વીરા ! તારી માતને ભૂલતો કદી માં ! ૬

અનન્ય ભારત

• મિત્ર ધનાશ્રી-શ્રાવણી •

માત હો ! ચાહું તનમનથી :

માત હો ! સાહું તનમનથી :

નથી નથી તુજ જેવી, ભારત ! જગમાં અન્ય નથી !—

માત હો !

જ્યાં પ્રભુમુખના રસખોલ પ્રથમ ખોલાયા,

જ્યાં અગમનિગમના લેહ પ્રથમ ખોલાયા,

જ્યાં ધર્મકર્મેના યોગ ખરા તોલાયા :

જે વસાઈ સુરજનથી રે—

ભલી જે વસાઈ સુરજનથી :

નથી નથી તુજ જેવી ભારત ! જગમાં અન્ય નથી !

માત હો ! ૧

જ્યાં ભુગભુગના ઇતિહાસ લણે સત છે જે,

જ્યાં દેવર્ગ-નરકના મર્મ પમાતા રહેજે,

જ્યાં અક્ષયપાત્ર અનેક ભરેલાં તેજે :

જે સવાઈ નંદનથી રે—

ગણી જે સવાઈ નંદનથી :

નથી નથી તુજ જેવી, ભારત ! જગમાં અન્ય નથી !

માત હો ! ૨

જ્યાં ઋષિઋષિનાં નક્ષત્ર અચળ ઝળહળતાં,
જ્યાં નવજીવનનાં અમી યુગેયુગ મળતાં,
જ્યાં વહ્યાં ભક્તિરસનીર ગંગાનું ભળતાં :

જે સભાઈ ઉરધનથી રે—

ભવ્ય જે સભાઈ ઉરધનથી :

નથી નથી તુજ જેવી, ભારત ! જગમાં અન્ય નથી !

માત હો ! ૩

જ્યાં સરસ્વતીના વાસ પુણ્યભગ થોભે,
જ્યાં કવિતાદેવી સૂર ભરે નભભોભે,
જ્યાં ભક્તીના ભંડાર જગતમન લોભે :

જે ગવાઈ વંદનથી રે—

જગે જે ગવાઈ વંદનથી :

નથી નથી તુજ જેવી, ભારત ! જગમાં અન્ય નથી !

માત હો ! ૪

જુગજુગમાં જયટંકાર, માત ! તેં કીધા,
તુજ આત્મપ્રકાશ અનેક પ્રભાએ પીધા,
તુજ આશ્રમના આધાર અનાયે લીધા :

તું તવાઈ નિજ તનથી રે—

સદા તું તવાઈ નિજ તનથી :

નથી નથી તુજ જેવી, ભારત ! જગમાં અન્ય નથી !

માત હો ! ૫

શું ત્રીશ કોડ અમ જીલ ગાય ગુણ તારા !

ઉર ઉરમાં વાગી ઘંટ કરે રણકારા,

અમ સદન સદન પડછંદ ભરે કંઈ ન્યારા !

હે વધાર્ધ દર્શનથી રે—

ભાત ! હે વધાર્ધ દર્શનથી !

નથી નથી તુજ જેવી, ભારત ! જગમાં અન્ય નથી !

ભાત હો !

અમ આત્મ આત્મ સંદેશ લઈ તુજ દરશું,

તુજ નવચેતનના લેખ ધરી ઉર ભરશું,

મુખ ધરી પુણ્યલર નામ જીવશું મરશું :

તું જડાર્ધ જીવનથી રે—

ભાત ! તું જડાર્ધ જીવનથી :

નથી નથી તુજ જેવી, ભારત ! જગમાં અન્ય નથી !

ભાત હો !

ભારતમૈયાની હોરી

• રાગ ધ્રુવ-હોરી •

ભારતમૈયા મોંઘી એ મોરી :
જગવો લેયા ! એની આ હોરી !—

આજ વસંત અનંત હસંતી, પંથ દિગંત બતાવે :
એ રે ખુમારી રીસાળ કુમારીની આંહિ ઉતારી કે લાવે,
વસાવે હૃદય એ ચકોરી ?—

ભારતમૈયા મોંઘી એ મોરી. ૧

કંઈ કંઈ વરસથી દરસ ન દીધાં, તરસ તલપ ઉર વાધી ;
હૃદયે નહીં ઉતર્યે નહીં કેહિ, આજ સરસ તક સાધી
રસિક લાવિયે ઘેર દોરી !—

ભારતમૈયા મોંઘી એ મોરી. ૨

ગાલે ગુલાલ કપાલે છે કુકુમ, ચાલે ચટક મન હૂટે ;
માની ગુમાની વિનવતે ન માની તે મોહવી શૌર્ય અખૂટે :
છતો મરદાનીથી ગોરી !—

ભારતમૈયા મોંઘી એ મોરી. ૩

ખોલોની લેયા ! કેણ અડપશે બીડું આ ભારતમૈયાનું ?
રંગી ઉમંગી બની રસજંગી, કેા ફેરવશે પડખું પાનું,
કચરી કાળની સરભેરી ?—

ભારતમૈયા મોંઘી એ મોરી. ૪

ભારતી લેયા ! સ્વદેશપૈયા ! મૈયા બને આ અધીરી :
લાવો ફૂંદી વનવન નવજીવન, તનતન ભરી જહાંગીરી !
દિયો ઉર હોળી સંકોરી !—

ભારતમૈયા મોંઘી એ મોરી ૫

પ્રકાશનાં પગલાં

• પ્રભા હંદ* •

(૧)

૮.

પ્રભુની મોંઘી, હો માતા !

હો સુંદરતાની કુંજ !

તુજ નિર્મળ તે સુખશાતા

વહુશે ક્યારે નવગુંજ ?

તુજ દેવી પુણ્યપુરાણ પ્રભાનો કરવો પુનરુદ્ધાર,--

હો ભારતમાતા ! વિચાર !

(૨)

તુજ પ્રભા બધી આ ઊભી

વરવા નવરંગ પ્રભાત ;

સહુ મોહ ગયા તમ દૂખી,

ને વીતી ગઈ છે રાત :

આવે પગલાં શુભ નવજીવનનાં, ઊઠ, જગતને કાળ--

હો ભારતમાતા ! ગાળ !

(૩)

દોરવ અમને સદ્ધર્મે,
 દોરવ અમને સત્પંથ ;
 નિર્ભયતા ભર અમ કર્મે
 ને શૌર્ય અખંડ અનંત :

સાતે આકાશ પડે શિર પર પણ હઠિયે ના તલપૂર !—
 હો ભારત ! બન બહાદૂર !

(૪)

અરબી દુનિયા રહે તાકી
 તુજને કરવા સ્વાધીન,
 ખખડાવે શસ્ત્ર તુમાખી
 સમજી અમને બળહીન .

પણ અર્ધ જગતનું બાથ ભરી તુજ કાળે મરણ વીર—
 હો ભારત ! ધરજે ધીર !

(૫)

બુગબુગની વીર્યસમૃદ્ધિ,
 બુગબુગનું તેજ-સત્ત્વ ;
 તુજ ભંડી આત્મનૃસિદ્ધિ
 જે પામી જગનું તત્ત્વ ;

તે કરી સચેતન ફરી જગવશે જયધ્વન તુજ સંતાન,—
 હો ભારત ! થા બળવાન !

(૬)

જગ લલે અસત્યે છુતે,
જગ લલે અધર્મે તણાય ;
ગુજ અંતરતેજ સુરીતે
મું બળવ એ તમમાંય ;

છે તોલાવું દેવાંગણમાં દાનવ-માનવને યુદ્ધ,—

હો ભારત ! રૂઢેજે શુદ્ધ !

(૭)

ગુજ ઉન્નત તીર્થદ્વારે
જગને કરવી મહેમાન ;
રેલવવાં નવ-અવતારે
બુગબૂનાં ઉરનાં ગાન :

સાગર સાગરની લહરીઓશું ઉર ઉર ઉછળે આશ,—

હો ભારતમાત ! પ્રકાશ !

(૮)

હો માત ! અમે સહુ તારા,
ગુજ કીર્તિ અમારું સર્વે ;
રજની ભરતા જ્યમ તારા
રાખે રજનીનો ગર્વ :

દે હાંક ! અને ખૂણેખૂણેથી ધસશું હારોહાર !—

હો ભારતમાત ! યુદ્ધાર !

એ નામધક્રી પણ ખીલ
 છે પ્રિયતર નામ અનેક.
 જે સ્નેહતણું ઉર ભેળે
 કે પ્રભુનાં થકુ જ એક !

૫,

એ ધ્વજને વીર ! ઉડાવો !
 એ કરશે જગદુદ્ધાર ;
 એ પ્રહાર્યા મંદેશા
 પૂગાડો ઢારેદ્ધાર !
 હો વીર ! ફરી ફરકાવો
 એ જયપટ ઓમવિશાળ !
 એ હતો, હજી છે, રહેશે :
 ભારતનો ધ્વજ ચિરકાળ !

૬

કંઈ કંઈ અંગુલિએ શીંળ્યા
 સાંધેસાંધા શ્રમભેર ;
 કંઈ કંઈ વીરોએ રંગ્યો
 જીવનરુધિરે સો ફેર ;
 કંઈ કંઈ ઋષિએ દૃઢ રોપી
 કાઠી જેની સદ્ગુણમૈ :
 અકળિત તે ભારતવજના
 છે જાંડા ચેતનમર્મ.

૩

કેટિકે જનની નસનસના
 મહિ તંતુ ગુંધાયા ગાઢ,
 કેટિકે આત્માની વાંછા
 મહિ પામી તેજહિવાડ ;
 કેટિકે અંતરના પડધા
 પડતા દેતા સંકેત :
 એ ભારતવજ દરદરો
 અમ આસે હજી સચેત.

૪

એ દશ દશ પ્રભુ-અવતારે
 દેલાયો ઠામેઠામ ;
 રે ગડી ગડીએ એની
 અળકે અમરોનાં નામ ;—

એ નામથકી પણ બીજાં
 છે પ્રિયતર નામ અનેક,
 જે સ્નેહતણું ઉર ભેશે
 કે પ્રભુનાં ચક્ષુ જ એક !

૫.

એ ક્ષવજને વીર ! ઉઠાવો !
 એ કરશે જગદુદ્ધાર ;
 એ પ્રહસણ્યા સંદેશા
 પૂગાડે દ્વારેદ્વાર !
 હો વીર ! ફરી ફરકાવો
 એ જયપટ વ્યોમવિશાળ !
 એ હતો, હજી છે, રૂહેશે :
 ભારતનો ક્ષવજ ચિરકાળ !

૬

સ્વાર્પણ

• મઝલ •

જે તને ચાહે જિગરથી, તેય શું પાછળ પડે ?
 માત ભારત કાજ આજે તે પ્રથમ આગળ પડે :
 કળ પડે નહિ આત્મને, હા ! જીગ સમી પળપળ પડે !
 જે તને ચાહેં (ધ્રુવ)

દોષથી પૂરી ભલે આ કાય લાગે અન્યને ;
 માત ! તોપણ પુત્ર તારો ચિતવે ચૈતન્યને :
 ધન્ય તે આકાશ છતી શું ધરા પર આથડે ?
 જે તને ચાહેં ૧

શત્રુ મારા છા મને પૂઠે રહી ધિક્કારતા,
 નામ મુજ કંઈ કંઈ કલંકે દઈ હુસે સંહારતા :
 હારતા તે સહુ જતાં ધોવાઈને તુજ આંસુડે.
 જે તને ચાહેં ૨

તુજથી જીવન ટકાવી જે રહ્યો તન અર્પેવા,
 સ્વર્ગેશું તુજ કીર્તિ ઝળતી જોઈને ઉર દર્પેવા,
 તર્પેવા તુજને જ, માતા ! તે ભણે આ પગ ખરે.
 જે તને ચાહેં ૩

સ્વપ્ન જેનાં છે ગુંથાયાં જન્મથી તુજ તારથી,
 આખરે પણ છલ જે તુજ નામ જલપે પ્યારથી ;
 જ્યારથી જાણું તને, હા ! ત્યારથી જીવન જડે.
 જે તને ચાહું ૪

માત ! તારી ખાકનું આ પૂતળું મુજ જૂઝશે ;
 માત ! તારી ખાકમાં સર્વેશ્વ મારું સૂઝશે ;
 પૂજશે જે પ્રદાને, પ્રદાંડ તેને કર ચડે.
 જે તને ચાહું ૫

ધન્ય પ્રેમી પુત્ર જોશે તુજ નવલ દિન રાજતો ;
 ધન્ય સુણવા જીવશે તુજ દીર્ઘિંડકો ગાજતો ;
 આજ તો તુજ કાજ આ મરહું મને પ્રિય સાંપડે !
 જે તને ચાહું ૬

४

वाङ्मन

ભારતમાતા અને તેના કવિઓ

- લાવણી -

કેણુ કટાક્ષવચન કવિને અહિં આજ કહે છે એવાં ?
ભારતના કવિ મુઆ નથી, હા ! આંખ ઝરે છે નેવાં ;
ભડકા ભડભડે હો !—

તનતમ્બૂરતણા તારો તો રહે સદા ઝઝણાતા ;
પણ અંગુલિએ બાંધ્યા પાટા, હાથ રહ્યા પછડાતા :
ભડકા ભડભડે હો ! ૧

હોત ન વાણી કંઠ કુંધાતી, સુખકર હોત ઘડી, તો
ગગનપાર ફેડી જ ગજવતાં ગાત માતનાં ગીતો !
ભડકા ભડભડે હો ! ૨

જુઆળ જેવી દિનદિન ભરભર આવે ભરતી ઉરમાં ;
પર્વત જેવા તરંગ ઉછળી ત્યાં જ શમે અંકુરમાં :
ભડકા ભડભડે હો ! ૩

હા ! અમ ભારતમાત ! હજી શું ડરે જુગોજુગ પડવું ?
તુજ તે હીનદશા સ્મરતાં શું ગુપ્તપણે રહું રડવું ?
ભડકા ભડભડે હો ! ૪

તુજને સ્હાતાં કિતુર ગણાવું, તુજને સ્હાતાં પાપી ?
કાપી જીભ ગળે ખુંચવવી : દુર્ગતિ જતી ન માપી :
ભડકા ભડભડે હો ! ૫

હાય, હાતું ભારતના કવિનું જીવન એવું ખાતું ?

માતૃગાન સાટે મૃત્યુ જ કે જીવનભર અંધારું ?

ભડકા ભડભડે હો ! ૬

ભડકે યોગ્યા શબ્દ ઝઝળતા ખુંચતા કંઠે કારી ;

રસ ના વીર વહાવી શકે એ રસના જળો અમારી !

ભડકા ભડભડે હો ! ૭

શ્રીટનખંધુ બધાને, તો, આ તેડે રણ નિજ સંગે,

ભારત કાળે વીર નવલ રસ રેડે અંગે અંગે :

ભડકા ભડભડે હો ! ૮

એ રસમાં શ્રીટનની સાથે લેળાવું-રેલાવું :

ભારતજશ જગમાં ફેલાવી પરમવિજયપદ ગાવું :

ભડકા ભડભડે હો ! ૯

ભારતમાત ! હવે જો ઉર આ વીરરસે ઉભરાતું,

અમ રસનાના નવચમકારા જગત ભરી રેલાતું !

ભડકા ભડભડે હો ! ૧૦

તૂટો કવિ-ઉર ધૂનભર્યા કે આ તગ્બૂર જ ફૂટો !

તુંહિ-તુંહિ-તુંહિ-તુંહિ ભારતમાતા, એ જ એક સુર ઊઠો !

ભડકા ભડભડે હો ! ૧૧

ભારતી વીરનું કૂચગીત

• રણજિત છંદ* •

આછાં અજવાળાં આવે, ધારો સહુ અંગઉમંગ ;
 કંઈ કુંકુમ પગલાં પડતાં પૂર્વે રંગાયા શુભ રંગ ;
 હો વીર ! ભુઓ આકાશે, ઉતરે પાછી અમ ગંગ :
 હો ! પ્રભુનાં બહાણાં વાય. ૧

મુજ આંખ ઠરી છે જોતી : એ આવે નવઅવતાર ;
 પગલે પગલે ચગદાતા દેખું આજ અધમ અંધાર ;
 હો વીર ! ભુઓ ચોપાસે, જાગે ચેતન સહુ ઠાર :
 હો ! પ્રભુનાં તેજ વહાય. ૨

મેં આજ સુધ્યા તે શખ્દો, તે વીરસ્વરોના ચોપ,
 તે શતશુભ્ર મેઘતણા ગર્જનશું રેલ્યો ભાંડો રોપ :
 હો વીર ! બધે ભય ભાગે, ને ફૂળે મોહ સદોષ :
 હો ! પ્રભુનાં સત્ય સુણાય. ૩

* આ છંદની રચના નવીન રીતે કાઢી છે એનો પ્રવાહ કૂચની માફક રેને છે અને હૃદયને ઉત્સાહથી રેલાવે છે એની રચના આ પ્રમાણે છે ૧ લી અને ૩ જી લીંગમાં દરેકમા ૨૭ માત્રા છે અને ૧૪ મી માત્રાએ યતિ છે, ૩-૭-૧૧-૧૩-૧૭-૨૧-૨૫ એ માત્રાઓ પર તાલ છે તથા લીંગના છેલ્લા બે અક્ષરો ગુરુલ્લધુ જોઈએ બીજી લીંગમા ૨૬ માત્રા અને ૩-૭-૧૧-૧૫-૧૯-૨૩ ૨૭ માત્રાએ તાલ છે ચોથી લીંગમા માત્ર ૧૩ માત્રા છે અને ૧-૩ ૭-૧૧ માત્રાએ તાલ છે

કે આવે છે જયઘોડે, છે વીર્યવિંલાસી વેશ,
વિદ્યુત્ત્રયમકાર સમી તરવારે હણતો અમ તમકલેશ ;
હો વીર ! ધસો, ઝટ ઝીલો એ ઉરચેતન આદેશ :

હો ! પ્રભુના મંત્ર ગવાય. ૪

મેં કીર્તિ જ ઝાંખી એની ; એની જ સુણી મેં વાત ;
જ્યાં ત્યાં મેં દીઠા હૃદયઉછળતા સ્નેહતણા ઉત્પાત ;
હો વીર ! ફરી શાં ઉઘડે ગીતાનાં મર્મપ્રભાત !

હો ! પ્રભુના રથ રેલાય. ૫

મેં દીઠા એના ડેરા ઠોકાતા ઠામેઠામ ;
મેં શંખ સુણ્યા ફૂંકાતા એના શહેરે ગામેગામ ;
હો વીર ! ધસો ધ્વનિ કરતા એ ધ્વજ પૂઠે અભિરામ !

હો ! પ્રભુની સ્વારી જાય. ૬

એ જયજય ગીતે આજે ધ્રૂજે ધરણી આકાશ ;
એ ધર્મતણા જ ધડાકે પામે મોહ પ્રમાદ વિનાશ ;
હો વીર ! રહો દૃઢ સત્યે : જ્યાં સ્નેહ વસે ત્યાં આશ :

હો ! પ્રભુનાં રાજ્ય સ્થપાય ! ૭

ભારતનું નગારું

- રાગ કાશી-તાલ દાદરા -

થાય પ્રભાત ભલેરું, લેયા ! કેસરિયાં કરજો છ !—

કેસરિયાં કરજો, રસ ભરજો, શસ્ત્ર ધરો કર શૂરાં ।

આજ રણે રમવું બહુ રંગે ને રુધિર ઉઠાવવાં પૂરાં !

લેયા ! કેસરિયાં કરજો છ ! ૧

નભરણુમાં રવિસિંહ ઉછળતો, કેસરિયાં કરી આવે ।

એ રસરંગ ધરી રણ રેલવું, તિમિરરિપુ નહિ કાવે :

લેયા ! કેસરિયાં કરજો છ ! ૨

હાક પડે રણમાં ત્યાં ઉછળી, વીર પડે અંપલાવી ।

વેર વિખેર ઉખેડ કરી દે, નહેર રુધિરની ચલાવી :

લેયા ! કેસરિયાં કરજો છ ! ૩

ભાંચી ગદ્દનથી મરદ મૂછાળા ભરશે ગગનમાં ઉછાળા ।

કાંચલીવાળા તો મેર ઘલાય ને શૂર રણે રઢિયાળા :

લેયા ! કેસરિયાં કરજો છ ! ૪

કડકડ કરતાં આભ તૂટે પણ વીર ગણે કૂલ વરસે ।

હાથ ખડી તરવાર ખખડતી તાતી તાતી બની તરસે !

લેયા ! કેસરિયાં કરજો છ ! ૫

એ જ પ્રભાત થયું આકાશે, એ જ પ્રભાત તમારું :

વીર અદલ ઝટ બવ જૂકાવી, વાગે ભારતનું નગારું ।

લેયા ! કેસરિયાં કરજો છ ! ૬

શંખનાદ

• ૫૬-‘ રજપુત શૂરા રે, જીધમાં વીર નથી શું ? ’ •

ભારતી લેયા રે ! શંખ સુણ્યો ન હલ શું ?
જેસી રહીશું રે, કે ઝટ સાજ સહશું ?—

ભારતમૈયા આજ બધાને સત્વર રણ ખેલાવે ;
વીરજનોને ત્યાં શું ટકટક જોયાં કરવું કાવે ?

ભારતી લેયા રે ! ૧

શંખ સુણ્યા કે વીરજનોનાં ગજગજ ફૂલે હાઈડાં ;
તન તણખે ત્યાં ભૂલે ગોરી ગોવાલણનાં મહિડાં !

ભારતી લેયા રે ! ૨

હાકે પડે ત્યાં રક્ત શૂરનાં આલ ઉછળતાં ધાશે ;
થશે મરસિયા કાયરના ને જીવમીઓ ડર ખાશે.

ભારતી લેયા રે ! ૩

ભારતમૈયા પડી ઘવાશે, અરે ધસો ઝટ સાઘે !
લાખ જખમ પણ પલકે રુઝાશે એક શૂરની છાંયે !

ભારતી લેયા રે ! ૪

એક હાથ રક્ષકવીરાનો સો ઘાતક શરમાવે :

ધર્મ સ્વદેશથકી લડતાં પણ મરવું મૃત્યુ દીપાવે !

ભારતી લેયા રે ! ૫

વીરા ! આવો, માત ઉગરતાં ઉમારવી સો પેઢી :

મરશું તોપણ ધન્ય બનીશું, મૃત્યુ વિષે ક્યાં જોડી ?

ભારતી લેયા રે ! ૬

ઓ આ શંખ પ્રજાળ ફૂંકાયા ! હંખ દિલોદિલ લાગે !

હુરહુર, વીર અદલ કાળે આ અમુલ્ય અવસર નાગે !

ભારતી લેયા રે ! ૭

હોળીના ભડકા

• રાગ કાશી-તાલ દાદરો •

ભડભડ હોળીના ભડકા, રે ભાઈ, ઊઠને ચૂર સિપાઈ!

ભડભડ ભડકા યોગમ ચમકે, જાળ ઘણેરી છપાઈ;

રાતી રાતી જીભ એ ભડકાની તણખે બધે આ તણાઈ:

ભાઈ, ઊઠને ચૂર સિપાઈ! ૧

ઠંડી કઠકટીમાં સૂતા જે ઝોઢી સો સો મણની તળાઈ,

હાલકે હુલકે તે મુલકે સળગતો આજ રહ્યો અકળાઈ:

ભાઈ, ઊઠને ચૂર સિપાઈ! ૨

જિંથા હિમાલય પર્વત ખીગળે, ગંગા રહી છે રેલાઈ;

રાતી તાતી જીગી આંખ ગગનની, દિશદિશ રહી રંગાઈ:

ભાઈ, ઊઠને ચૂર સિપાઈ! ૩

એ ભડકે ભડકે મન ચડકે, તન ધડકે ધધણાઈ;

કાયરજન પણ લોચન ઝરતા ફૂલી ઊઠે તણખાઈ!

ભાઈ, ઊઠને ચૂર સિપાઈ! ૪

મોહ, પ્રમાદ, પ્રકંપ, કુસંપ સૌ રહેશે હજી શું ફેલાઈ?

ફેડી ફટાકે શ્રીફળશું એ ભડકે, વીર! રહો જય ગાઈ!

ભાઈ, ઊઠને ચૂર સિપાઈ! ૫

એ જ મસ્તાનીમાં ગરદ યશે તે જ મરદ ધરે મરદાઈ!

રોળી ટોળી સૌ હોમાવો એ હોળીમાં, માત રહે ગીત ગાઈ!

ભાઈ, ઊઠને ચૂર સિપાઈ! ૬

વીરનું સ્વરૂપશોધન

• રાગ કાશી—તાલ દાદરા •

સહજ ગણી ન વિસારો, ભલા, એ તો આગતણો અંગારો !—
હોય ભલે ઝીણો વાટ પડ્યો પણ વધતાં વિરાટ થનારો ;
એ વિક્ષો ન ધરાય ધર્યો કદી, વન બધું બાળી જનારો !
ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૧

ઝરણુ વહે ખખળી પુર પાસે, સહજ કદી નવ ધારો ;
રેલે રેલાઈ જશે પુર તાણી, તોડી વછોડી કિનારો :
ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૨

નાનો નાનો પણ રાઈનો દાણો, છાનો રહે નાહુ, ધારો !
જીલે દિલે ભરી ઝાળ ઉઠાડે, ખાળ ઉખાડે હુન્નારો !
ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૩

વીરજનકુળના મૂળથકી છે, વીરા ! જન્મ તમારો ;
“શું કરિયે, કરિયે શું,” કરો ના, ખલણી જરા ખંખારો !
ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૪

છળખળથી કંઈ વિકળ અખળ થઈ, ગણવો શું દેહ ગોઝારો ?
ફુંજરખૂંધ નિહાળી બને શું કેસરીખાળ ગિચારો ?
ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૫

વીર ઊઠે અણુકી નિજ શત્રુને સમજી ઘાસનો ભારો !
મૂળ સ્વરૂપ પ્રકાશો, વીરા, ઝળઝળ ઝાળ ઝગારો !
ભલા, એ તો આગતણો અંગારો ! ૬

શૂરવીરનાં રણસૂત્ર

• લાવણી •

શૂરાનું છે કામ, આજ તો શૂરાનું છે કામ ;
શૂરવીર તે ઝટ ઝૂકાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૧

કાલ નથી કંઈ કાલ, ભાઈ હો ! ચાલ આજ તું, હાલ !
શૂરવીર ના પળ ઝૂકાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધમિયે ! ૨

ફાટે જ્યાં આકાશ, ધૂળતી ધરણી પામે ત્રાસ ;
શૂરવીર ત્યાં રણ હોમાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૩

એક શૂરનું તાન સમજવું મારું-મરું નિદાન ;
શૂરવીર તે ડગ ન ડગાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૪

રહે પૂઠ અંધાર, સંમુખે ઝગે તેજ-અંધાર ;
શૂરવીર તે તેજ જમાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધમિયે ! ૫

ઝાંખા નભચમકાર, ડટે જ્યાં શૂરાની તરવાર ;
શૂરવીર રજ રંગ રખાવે ;

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૬

લાખ જનોની આખ પૂરતી એક શૂરની સાળ :

શૂરવીર રવિશું રણ છાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૭

એક શૂરનો મર્મ, સદા છે એક શૂરનો ધર્મ :

શૂરવીર તે આત્મ ઝગાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૮

નહીં દેહના મોહ, શૂરને નહીં નેહના રોહ ;

શૂરવીર નિજ ઉર અંકાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૯

પળનો એક પ્રમાદ ચૂકવે લવનો લવ્ય પ્રસાદ ;

શૂરવીર તે પગ સપઠાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૧૦

સમો મળે નહિ ફેર, બંધુ ! આ ગંગા આવી ઘેર !

શૂરવીર જયરંગ વહાવે :

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૧૧

હો ભારતના પુત્ર ! તમોને શાં કહેવાં રણસૂત્ર ?—

શૂરવીર છો, ગરજો હાવે !

હો વીરા ! રે ચાલો ધસિયે ! ૧૨

રણે વિદાય

• રાગ ઠાશી—તાલ દાદરા •

હણહણતો હય ખારણે, વીરા ! પેંગડે પાય ધરો છ !
 પેંગડે પાય ધરો છ, વીરા ! મુહૂર્તે સમો આ ખરો છ !—

આંખમાં અંજન, રણરસરંજન, ગુંજન યુદ્ધગીતોનાં ;
 વાંકી વાંકી પહેરી પાઘ પીળી આ, વીંધશે લોચન દોનાં ?
 વીરા ! પેંગડે પાય ધરો છ. ૧

તાણી તાણી આ મૂછ છે મરડી, કરડી રણા હોઠ રાતા ;
 વારે વારે મુખ મારે ખુંખારા, ને તડપી રણા પગ તાતા !
 વીરા ! પેંગડે પાય ધરો છ. ૨

દડખડ દડખડ દમભર દોડી, ખૂળ ખુંદો રણ ખાંતે ;
 અહુદય અસિ અમઠાવી ખતાવો ચૂરપણું કાણુમાં તે !
 વીરા ! પેંગડે પાય ધરો છ. ૩

વીરપિતાના વીરછૈયા તે ચૂંકશે ક્યમ આ દહાડો ?
 વીરરસે રણકુંજ ધુમીને શીરનાં ફૂલ ઉડાડો !
 વીરા ! પેંગડે પાય ધરો છ. ૪

ભારતમાત જિભી ઉમરામાં આશિષ દે શુભ આલે :
 હણહણતો હય વીર ! ચડો આ, જયજય હુંદલિ વાળે !
 વીરા ! પેંગડે પાય ધરો છ. ૫

રણુરસના રાસા

• સાવણી •

રેલરેલ બધે આ રેલી, તાણાતાણુ જ થાય,
 બંધુઓ ! તાણાતાણુ જ થાય :
 એ રેલે જઈ બુકાવિયે હો વીર આપણી કાય !
 સુણો હો ! જયજય જયજય થાય !

આલ જુઓ કાટી ઉપર આ વરસે મૂશળધાર,
 બંધુઓ ! વરસે મૂશળધાર ;
 એ ધારે લીંબતાં આજે ઉર આનંદ અપાર !
 જુઓ હો ! રસરસ અંતર બહાર ! ૧

એક બની રેલે છે સાથે પૃથ્વી ને આકાશ,
 બંધુઓ ! પૃથ્વી ને આકાશ ;
 રસસૂકું ત્યાં કેઈ રહે નહિ, ફળે બધાંની આશ !
 ભલા હો ! બુઝાય સહુની પ્યાસ ! ૨

વનવન તૃપ્ત થયાં છે આજે, જનમન પણ હો તેમ,
 બંધુઓ ! જનમન પણ હો તેમ !
 સમરસમાં સૌ છાઈ રહ્યું ત્યાં આપણુ જૂદા કેમ ?
 કહો હો ! દેષ વડો કે પ્રેમ ? ૩

પહાડ સમા પણ દ્રવી રહ્યા એ પુણ્યતણે રમમેહ,

બંધુઓ ! પુણ્યતણે રમમેહ ;

જડહૈયાના બની આપણે ક્યમ ભૂલીશું નેહ ?—

નહીં ; હો ! લાખગણી છે લેહ ! ૪

કોટિ કોટિ ઝરણાં કંઈ રૂઢે, કોટિ કોટિ છે ધોધ,

બંધુઓ ! કોટિ કોટિ છે ધોધ ;

કોટિ કોટિ ત્યમ વીર નસેથી ધસે રુધિર અવિરોધ :

વીર હો ! એ જ ખરો રમખોડ ! ૫

એક જુઓ આકાશ આપણું, ભૂમિ આપણી એક,

બંધુઓ ! ભૂમિ આપણી એક :

તહીં જુદાઈ ધરી શું બનશું હીન અરે એકેક ?

લગા હો ! એક વિચે રૂઢે ટેક ! ૬

કોણ પારસી, હિંદુ, મુમલમિન, કોણ જૈન શિખ નામ ?

બંધુઓ ! કોણ જૈન, શિખ નામ ?

કોણ ખ્રિસ્ત કે બીધ ? આપણે ભારતપુત્ર તમામ !

અહોહો ! એક માત-આરામ ! ૭

ભારતના જેટા આપણ મહુ, આવો, ધમિયે સાથ !

બંધુઓ, આવો, ધમિયે સાથ !

ધરા રોલશે જ્યાં ઊછળશે માઠ કોડ અમ હાથ !

ત્યારે હો ! માત રહે ન અનાથ ! ૮

ભીતર બાહર એક જ લહરી, એક જ રસની રેલ,
બંધુઓ ! એક જ રસની રેલ ;

આ ભરતી આવી તેમાં તો વીરજનોના ખેલ !

વીર હો ! ચૂકશે ના આ વેળ ! ૯

સાતે સાગર દિસે ઉછળતા, પડું પડું કહે ઓમ,

બંધુઓ ! પડું પડું કહે ઓમ ;

વીર રસે ધરણી ધસમસતી દ્રવતી રોમેરોમ :

ચૂર હો ! પડો પડો યાહોમ ! ૧૦

રેલરેલ બધે આ રેલી : ઝટ ઝૂકાવો કાય !

બંધુઓ ! ઝટ ઝૂકાવો કાય !

વીરપુત્રના રણુરસ રાસા ભારતમાતા ગાય !

જગે હો ! જયજય જયજય થાય ! ૧૧

નવજીવનનાં આવાહન

• લાવણી* •

રણુશિંગાં ફૂંકાય, ળધે હો ! હરહર હરહર ધાય !
ભર આકાશે શબ્દ પડે ને ધધણી ઊઠે કાય :
ધુમી રહ્યા એ શબ્દ ગગનમાં,
અગન અગન ઊઠે તનતનમાં ;
કોણ ઉઘાશે એ ગર્જનમાં ?
હો વીરા ! રે આવો, આવો !—

રંગ રંગ છે રંગ, મચે હો ! જીવનજયનું જંગ :
થયાં પ્રભાત પનોતાં, વીરા ! અંગેઅંગ ઉમંગ :
એ રંગે રાજાવા રસમાં,
અંતરની કેા તીવ્ર તરસમાં
ફૂટે રક્ત ન કોનું નસમાં ?
હો વીરા ! રે આવો, આવો !—રણુશિંગાં ૧

હાલકે હૂલકે હાકે પડે હો ! ચડે પલકે મન આકે !
દિશદિશ ડોલી રૂહે દગમગતી, વધે અજળ ઉરછાક :

* આ લાવણીની રચના નવીન રીતે કાઢી છે.

દિશદિશ આ ઉચ્ચકાય નબરમાં,
 શત્રુતિમિર સપડાય સમરમાં ;
 હીર અંકાવા આજ અમરમાં,
 હો વીરા ! રે આવો, આવો !—રણુશિંગાં ૨

શૂર ! સ્વર્ગની વાટ પડી હો ! એ જ સમરને પાટ ;
 શૂરાકેરું આન રહ્યું હો ! એ જ રુધિરને ધાટ !

ઠાયરતાનાં વસ્ત્ર ઉતરશે,
 ડૂબું ડૂબું કહેતાં તરશે,
 તરતાં હૃદય મજો શી ભરશે !
 હો વીરા ! રે આવો, આવો !—રણુશિંગાં ૩

‘ ચાર ઘડીનો શ્વાસ કરે હો ! લાખ વરસની આશ ’ ;
 પણ પળભર જીવન શૂરાનું પાડે લાખ પ્રકાશ !

જીવનસિદ્ધિ જ છે એ પળમાં,
 આત્મ ખરો પરખાય પ્રબળમાં :
 એ પળ ધન્ય મળી આ સ્થળમાં :
 હો વીરા ! રે આવો, આવો !—રણુશિંગાં ૪

કેક વરસના કોડ રહ્યા હો ! અંતર ત્રીશ કરોડ !
 તીર્થ તીર્થને પ્રાણે પ્રગટે પ્રેમશૌર્યની જોડ :

નવયૌવનના રાસ રચાયા,
 નવચેતનના વાયુ ફૂંકાયા :

હવે પ્રકાશો ભારતજાયા !

હો વીરા ! રે આવો, આવો !—રણશિંગાં ૫

ઠાર ઠાર રણકાર, કરો હો ! ઉદય વિજયટંકાર !

કેસરિયા તે જોય ન પૂઠે, શૂર ન સમજે હાર ;

આવો, ધડથી શીશ ઉતારી,

રણગર્જનની ઓર ખુમારી !

વાટ જીએ છે કીર્તિ તમારી !

હો વીરા ! રે આવો, આવો !—રણશિંગાં ૬

રણશિંગાં ફૂંકાય : નહીં હો ! શૂરથકી રહેવાય :

સ્વર્ગે જ ઉઘડ્યાં શૂરા કાળે : ધસો, ધસો રણમાંય !

જીત કર્યે નવજીવન જડશે,

ભારતનાં સદ્ભાગ્ય ઉઘડશે,

કે રણ પડતાં પ્રભુ સાંપડશે !

હો વીરા ! રે આવો, આવો !—રણશિંગાં ૭

શૌર્યનાં સ્મરણ

• લાવણી* •

સિંહતણાં સંતાન, તમે હો ! સિંહતણાં સંતાન !

દૂધ તમે જે પાવ્યા તે તો હતું અમીરસપાન :

અરે હો ! હતું શૌર્યસપાન,

ખરે હો ! કરે મગજ મસ્તાન ;

લલા હો ! ગાળે સિંહ સમાન !

કરો વીર ! જયો જયોહ !

આર્યભૂમિના વીર ! તમે હો આર્યભૂમિના વીર !

નથી કાયરા કાયલજવતા, હતા બધા રણધીર :

અરે હો ! હતા સુલટ રણધીર ;

નસે હો ! નથી નમાલું નીર,

હવે હો ! મૂકો કોરે શીર !

કરો વીર ! જયો જયોહ !—સિંહતણાં ૦ ૧

ગડગડ ગાળે મેહ, ઉપર હો ! ગડગડ ગાળે મેહ ;

હૃદય કેસરીનું ચીરાતાં ઉછળી પાડે દેહ,—

અરે હો ! આલ ઉછાળે દેહ ;

કરે હો ! કોણ જ બીજું એહ ?

લલા હો ! એ જ ટેકની લેહ !

કરો વીર ! જયો જયોહ !—સિંહતણાં ૦ ૨

* આ લાવણીની રચના નવીન રીતે કાઢી છે.

હે ભારતના લડવૈયા !

• રણગીત હંદ •

(૧)

હે ભારતના લડવૈયા !

તગતગતી તમ તરવાર ;

જેણે ચપલાચમકાર સમે

ઝળકાવ્યો જગ ઝલકાર ;—

હ્યો હાથ ફરી તે, કેમરિયા !

ઉછળાવો તે રણમાંય,

ભારત કાજ

ધ્રુમવા આજ,

જ્યારે દળવાદળ ઘેરાય !

જ્યારે નલ ફાટે કકઠાટ કરી,

ને દળવાદળ ઘેરાય !

(૨)

વીરા ! ભારત નહિ જાણે

ધરણી પર બીજો મર્મ :

ઉર સત્ય અને પતિભક્તિ વચ્ચે,

ભૂલે નવ ધારણુ ધર્મ.

હા, નિશ્ચલ એમ હિમાલયનું

દીપાવો તમ વર દાય,

દેશ વિદેશ
પતિપર લેશ

જ્યારે દળવાદળ બેરાય ;
જ્યારે નભ ફાટે કકડાટ કરી,
ને દળવાદળ બેરાય !

(૩)

ભૈયા ! તમ પુવેજ કેરા
ધુમશે બેરા સિંહનાદ ;
શિખરે શિખરે, કુહરે કુહરે.
જે નિજ રુધિરે દે યાદ !
તમ અર્જુન, અકળાર, રુસ્તમની
તમને કૂદવશે ઝાંચ,
ઉછળી પૂર,
લડવા શૂર,
જ્યારે દળવાદળ બેરાય ;
જ્યારે નભ ફાટે કકડાટ કરી,
ને દળવાદળ બેરાય !

(૪)

શૂરા ! રણમાં ઝૂકાવો !
છાતી ફૂલે ભરપૂર -
રણમાં લડવું મરદાઈથકી,
રણમાં પડવું બહાદૂર !

પડઘમ કડકે, તોપો ધડુકે,
 ત્યાં ફાળ ભરો તમ પાય ;
 રમતાં જંગ,
 રાખો રંગ,
 જ્યારે દળવાદળ ચેરાય ;
 જ્યારે નલ ફાટે કકડાટ કરી,
 ને દળવાદળ ચેરાય !

(૫)

ભૈયા ! તમ તેજધન તો
 ઉડશે નલમાં સ્વરવીર :
 ધિમિકિદ્ ધિમિકિદ્ ધિમિકિદ્ કરતા
 વિજયી કરશે રણધીર ;
 ત્યારે તમ જયગીતો ગાશું
 પુલકાં વેરતાં ત્યાંય,
 કરશું ત્યાર
 તમ જયકાર,
 જ્યારે દળવાદળ ચેરાય ;
 જ્યારે નલ ખોલે નવહાસ્ય મુખે,
 ને દળવાદળ ચેરાય !